

PROF.DR.GANI BOBI (PRISHTINE)

NE VORBULLEN E BOTES JETESORE TE SHQIPTAREVE SOT

Me përmbysjen e sistemit shoqëror nën të cilin jetuan shqiptarët pothuajse gjysmë shekulli u shemb edhe tipi shoqëror i prodhuar nga ai sistem: është shformuar modeli i identitetit individual e kolektiv; është shthurur sistemi i vlerave; janë shfityruar simbolet e legjitimitetit; nuk funksionon më kodi i komunikimit.

Botën jetësore të shqiptarëve sot e shquan mungesa e racionalizimit që shfaqet në këto drejtime:

1. Në prodhimin kulturor (nuk ka marrëdhënie reflektive e dalluese ndaj traditës dhe trashëgimisë kulturore);
2. Në integrimin social (nuk janë formuar ende simbolet e identitetit kolektiv; është përbrendësuar kultura civile; mungon orientimi i mjaftueshëm nga normat universale);
3. Nuk i kushtohet kujdes i duhur individualizimit.

* * *

1. Për të hulumtuar çështjet e shtruara më duket mjaft operativ nocioni akulturim antagonist, ashtu siç e kanë përshkruar, analizuar e përkufizuar Devereux (Devereux) dhe Lobi (Loebi)¹. Është fjala për një proces bazë të ndryshimeve sociokulturale që është i pashmangshëm dhe i domosdoshëm në një situatë krize të shumëfishtë (politike, ekonomike, kombëtare etj.), si ajo e shqiptarëve sot dhe që tregon, jo vetëm rrezikimin e thellë të interesave ekzistuese e shterpësinë e madhe të mënyrave të përshtatjes në situatën e re, por dhe shfaqjen e një rrethi të mbyllur.

Në një vorbull të këtillë shqiptarët kanë zënë të ndihen të pafuqishëm dhe për aq sa po shtohet vetëdija për këtë, paradoksalisht për aq po rritet pafuqia e tyre. Të jetuarit me një pasiguri të madhe dhe nën kërcënim difuz e të paparashikueshëm, por me gjasa ekstreme të masakrës e të tragjizmit, është bërë bazë për shfaqjen dhe manifestimin e të gjitha tipeve të akulturimit antagonist. Shprehje të tij nuk janë vetëm izolimi mbrojtës dhe përvetësimi i mjeteve të reja për të realizuar qëllimet e vjetra, por para së gjithash regresioni, diferencimi dhe mohimi. Këto janë rrugët më kryesore të realizimit të një akulturimi të tillë (disociativ), që ka zënë të shuajë botën jetësore të shqiptarëve sot. *Rruga e regresionit duket më e shkurtra dhe më e lehta, meqë kthimi në modelet e sjelljeve dhe në sistemin e vlerave që kanë mbizotëruar para situatës së krizës krijon aparençën e daljes nga ajo. Është kjo rruga për të cilën vendoset më së shpejti, por që shpesh zakonisht nëpër ato fushëdjerra të traditës, ku më kot derdhet energji për të ringjallur forma dhe përmbajtje të tejkaluara si mbështetje të sigurta.*

Ky kthim prapa, për nga mekanizmi i brendshëm dhe fizionomia e tij, i përngjan një refleksi të kushtëzuar që ka në bazë frikën nga një rrezik real, rreziku i humbjes së identitetit sociokulturor për shkak të përmbysjes së një sistemi shoqëror dhe të

shfityrimit të një karakteri shoqëror që është formuar nga ai sistem për gati një gjysmë shekulli, si dhe nga situata pushtuese në të cilën përpëllitet gati gjysma e popullit shqiptar. Nuk është fjala vetëm për atë lloj frike që përmban në vete funksionin mbrojtës, që paralajmëron rrezikun dhe krijon mundësi që të ndërmerren masa për t'u mbrojtur nga ai, as dhe vetëm për llojin tjetër të frikës që ka rolin e katarzës, kur evitohet me sukses rreziku, ose kur arrihet qëllimi kundër tij, por kemi të bëjmë kryesisht me frikën që në mënyrë të theksuar ngërthen në vete, siç do të thoshte Nojmani (Neumanni), elementin neurotik dhe veprimin destruktiv, që të bëjnë të paafte për t'u shmangur nga rreziku ose për të luftuar kundër tij.²

Rrjedhojë e një frike të tillë është identifikimi afektiv me ato modele sjelljesh e vlerash që kanë ekzistuar para sistemit shoqëror ("komunizmit") që e ka kushtëzuar krizën dhe, sidomos, me ato sjellje e vlera që kanë qenë të gjykuara nga ai sistem. Ky lloj identifikimi nuk po lejon të shihen qartë e të kuptohen në thelb proceset sociokulturore që po ndodhin në mënyrë që të krijohen premiset bazë për tejkalimin e gjendjes ekzistuese, por po zgjerohen mundësitë për sjellje abuzive e veprime destruktive. Sjelljet e veprimet kaçakçe-komitçe- hajdutçe, me të cilat po "luftohen" padrejtësitë shoqërore, sidomos përtej kufirit, mund të shpjegohen në dritën e kësaj që u tha, e që, veç të tjerash, kanë për shkak-pasojë frustrimin, konfuzitetin në sistemin e vlerave dhe mungesën e kontrollit social.

Degradimi sociokulturor i kushtëzuar nga humbja e sigurisë që ofronte rendi shoqëror tashmë i përmbysur dhe nga pamundësia e shfrytëzimit të favoreve të rendit të ri që nuk është ngulitur ende në botën jetësore, si dhe, në krye të radhës, nga paafësia për të parë e për të kuptuar procesin që shpie kah një degradim i tillë, po manifestohet me shqetësime të mëdha e me konflikte të ashpra, me një shkallë të ngritur të patologjisë sociale e akulturative.

Në veçanti, frika nga humbja e prestigjit sociokulturor pas një përmbysjeje të tillë i ka çekuilibruar ato figura letrare, artistike e shkencore, që ishin dekor i sistemit. Shndërrimi i furishëm i tyre nga komunistët e përбетuar në antikomunistë të çartur, nga internacionalistët e vetëshpallur në atdhetarë të përvojatur, e kështu ngjashëm, paraqet një përpjekje groteske për të konsoliduar në një kontekst të ri privilegjet dhe prestigjin që kishin. Në këto përpjekje mbeten krejtësisht të pandryshuara mentaliteti autoritar, ngurtësia intelektuale, të menduarit impulsiv, paafësia për t'u ballafaquar me të vërtetën dhe për të debatuar me argumente. Kemi të bëjmë me atë tip të akulturimit antagonist që realizohet nga shtrembërimi (keqpërdorimi) i mjetit ose i qëllimit. Ajo që është anatemuar dje, glorifikohet sot dhe *vice versa*.

E gjithë kjo është shpeshherë në funksion të nxitjes së pasioneve primitive, të regresionit shoqëror e ideologjik, të thellimit dhe të shumëfishimit të paragjykimeve, të riaktualizimit të padrejtësive historike dhe të vajtimit të tyre, që mjegullojnë edhe më shumë çështjet thelbësore të shoqërisë e të kulturës shqiptare dhe vështirësojnë edhe më tepër zgjidhjen pozitive të tyre. Ideja e kombëtares në këtë kontekst u përngjan ideve fikse paranoide. Diskursi për kombin ose në emër të kombit dhe të identifikimit me fatin e tij bëhet gjithnjë e më i kufizuar dhe gjithnjë e më banal. Forcimi i lidhjeve me bashkëkombasit merr kahe të dobësimit dhe të shkëputjes së lidhjeve me të tjerët. Me një fjalë, interesat kombëtare thelbësisht rrezikohen në emër të mbrojtjes së tyre.

nizmit nuk është marrëdhënie reflektive ndaj atij prodhimi, sa është në thelb shprehje e urrejtjes, e mllef, e resentimentit, para së gjithash e frikës së prodhuar nga përmbysja e stuhishme e tij. Kjo frikë, urrejtje e resentiment njëherë përqendrohen mbi individë e grupe të caktuara që denoncohen si bartësit kryesorë të përgjegjësisë për gjendjen, në të cilën ka rënë populli për t'u shpërndarë, pastaj mbi të gjithë atë që është arritur gjatë "sundimit të kuq".

Identifikimi, përkatësisht arritja e ndjenjës së përkatësisë vetëm ndaj atyre të mbërimeve që paraqesin një kundërtip polar me të arriturat nën atë sundim nuk mund të jetë shumë frytdhënëse, meqë një identifikim i tillë është bërë mbi baza afektive. Fryt i tij mund të jenë krijimet poetike më të shpeshta të mllef, të protestës me ritme e ngjyra të gjalla, me imazhe të pasura që bëjnë të mundshëm shpërthimin e energjive të pavetëdijshme e që zbulojnë kacafytjen e autorëve me vetveten, përpjekjet për t'u liruar nga ajo "pjesë e kalbur e qenies" së tyre³.

Ajo që më së shpeshti po bëhet është "kritika" e fenomeneve dhe e dukurive të sistemit të rrënuar duke përdorur strukturën e mjeteve të tij. Kështu, bie fjala, Fishta, Konica, Koliqi, Camaj etj., të anatemuar dhe glorifikohen sot. Ngjarjet dhe personalitetet kulturore e historike që detyrimisht janë falsifikuar e janë vënë në harresë për arsye të njohura, nxirren nga harresa dhe falsifikohen përsëri për arsye që dihen e që mund të supozohen. Shkrimet për ngjarjet dhe personalitetet e proskribuara deri më dje, janë në të shumtën të palexueshme për njeriun e arsyeshëm.

2. Shkallëzimi i akulturimit disociativ nuk vërehet veç në marrëdhëniet me rendin e mëparshëm sociokulturor dhe sistemin e vlerave të tij, por dhe në marrëdhënie me situatën pushtuese në të cilën përpëlitet sot gati gjysma e popullit shqiptar. *Formacionet reaktive si sublimim i rremë i negativizmit shoqëror⁴ e shquajnë këtë situatë.* Para se të kujtohen disa nga këto formacione, le të vërehet kalimthi suaza që bëri të mundshme shfaqjen dhe manifestimin e tyre.

a. Konkretësia e pavërtetë : modeli i regresionit serb

Që në shpërthimet e para të krizës jugosllave në Kosovë, kur u kërkuar në të njëjtën kohë ndërrimi i udhëheqjes së saj dhe pavarësia nga Serbia dhe kur këto kërkesa u shtypën me dhunë, u pa se ish-Federata Jugosllave nuk ishte në gjendje të ndërmerre hapin vendimtar drejt demokratizimit dhe decentralizimit të njëkohshëm të shoqërisë dhe për tejkalimin e sovranitetit absolut të njërës njësi (Serbisë) në dobi të vendosjes së sovranitetit relativ të të gjithave.

Në vend që të përfillëshin nevojat dhe aspiratat potenciale për ndryshime pozitive që do të arrinin rrafshje psikosociale shumë më cilësore të jetesës, del në sipërfaqe lëvizja serbe për rikonstruktimin e Jugosllavisë në një shtet unik dhe të pandashëm. Shteti në të cilin do të jetonin të gjithë serbët nuk mund të funksiononte ndryshe, por si serbizëm i zgjeruar; nuk mund të sillte përmbajtje tjetër, pos urrejtjes dhe fatkeqësisë; ëndrra të tjera, pos ëndrrave për forcë (të krijuara në dëm të lirive vetanake dhe të lirisë së të tjerëve); suazë tjetër, pos shtetit komb; dhe fund tjetër pos luftës⁵.

Kjo lëvizje u quajt "ndodhje e popullit serb". Sugjestionëve të saj iu nënshtrua me një gatishmëri të rrallë gati e tërë inteligjencia serbe, edhe pse tiparet dalluese (si : nacionalizmi agresiv i ushqyer nga mllef dhe urrejtja e së kaluarës, identifikimi cezarian në prijesin, institucionalizmi i frikës përmes propagandës, terrorit policor e ushtarak, sanksioneve arbitrare etj.) e denonconin që në start si një lëvizje historik-isht e psikologjikisht shumë regressive.

Nuk ishte vështirë të supozohej se viktima e parë më e padhimbshme e "ndodhjes së popullit serb" mund të ishin shqiptarët si shtetas më të padëshirueshëm dhe më të pambrojtur. Si jo sllavë, ata fare lehtë mund të shpalleshin fajtorë për katandisjen politike, ekonomike e kombëtare të Jugosllavisë. Me "ekspansionin biologjik" të tyre, "kundërrevolucionin", "separatizmin" etj., mund të ndërtohej pa vështirësi të mëdha "konkretësia e pavërtetë" (Neumanni) për t'i bërë të ligjshme dhunën dhe terrorin policor e ushtarak ndaj shqiptarëve, që, së bashku me manipulimin psikologjik, bëhen mjete efikase për të arritur homogenizimin kombëtar të serbëve e të malazezëve në rrafsh gjithnjë e më të ulët të regresionit, për të rindërtuar mitin mbi veten, për të kënaqur ndjenjat e një superioriteti të rremë, i cili bën gjithnjë e më të paafët ata për të parë shtazërinë e tyre në sjelljet dhe veprimet e veta⁶.

b. Kundërvënia-përshtatja e shqiptarëve në situatën eksplozive

Suazën e tillë pushtuese me një fjalë e shquan sundimi serb i reduktuar në një dhunë-hard dhe reagimi - adaptimi i njëkohësishëm i shqiptarëve si kontestim i tij. Kontestimi i pushtuesit duke iu kundërvënë dhe, në të njëjtën kohë, duke iu përshtatur atij, flet për mënyrën e të jetuarit me një kundërthënie shpërthyes, ku veprojnë njëherazi dëshira për pavarësi dhe frika nga ajo.

Shprehje të saj, përkatësisht si formacion reaktiv i përpunuar ndaj veprimeve luftënxitëse, dhunës dhe shtazërisë së pushtuesit, duhen parë orientimi paqësor i shqiptarëve dhe durimi deri në vetëflim i tyre, që ka për shtytës kryesor frikën nga pasojat e konfrontimit të hapët me një forcë të madhe shkatërrimtare që e njohin.

Aktet e krimit e të dhunës kanë për manifestim të kundërtën e qëllimeve për të cilat bëhen : varrimi i viktimave shndërrohet në një manifestim popullor, ku marrin pjesë edhe me qindra mijëra përcjellës për të demonstruar qëndresën e popullit; përpunohen zakonet tradicionale për të qenë të kundërta me ato të pushtuesit⁷; pajtohen gjaqet kur nxiten përçarjet dhe rivalitetet; organizohen nëpër shtëpi private e hapësira të tjera veprimtaritë arsimore, shkencore e kulturore, kur ndalohen ato nëpër institucionet përkatëse, e kështu ngjashëm.

Këto e formacione të tjera reaktive, që shprehin negativizmin shoqëror në formë të pseudosublimuar e që janë me interes shkencor të hulumtohen në botën jetësore të shqiptarëve, nëse kanë arritur të ruajnë sadopak drejtpërdrejtë himin psikoafektiv të popullit dhe të përfitojnë simpatinë e një pjese të madhe të opinionit botëror, nuk kanë arritur të fshijnë gjurmët e dhunës dhe të agresionit mbi shqiptarët; të flakin urrejtjen dhe zemërimin që ata ndrydhnin thellë në vete. Autorë si Sartri, një situatë të tillë do ta quanin eksplozive . Nuk është vështirë të supozohet, prandaj, se çfarë mund të ndodhë kur shqiptarët një ditë do t'i frikësohen më shumë jetës nën pushtuesin, se sa vdekjes kundër tij⁸.

Në rrafshin më të ngushtë kulturor kjo situatë paraqet rrezikun e stërkeqes së mundësive krijuese e risimtare për shkak të mungesës së mjeteve materiale, për arsye se nuk ka strukturë organizuese dhe ngase mungon suaza formale dhe institucionale e të shprehurit. Kur përkrye kësaj është edhe glorifikimi i përmbajtjeve dhe praktikave të tejkaluara, atëherë kanosja e sklerozës kulturore është reale.

themeltë empirik, e që do të ndriçonte jo vetëm botën njerëzore të këtij populli, por edhe sistemin shoqëror të tij, përkatësisht do të bënte të mundshme dhënien e një diagnoze më të saktë për të.

Pa dashur që të zëvendësohet mungesa e një studimi të tillë me disa konstatime paraprake, mund të thuhet se ekziston një përcaktim i vlerave mjaft heteronom, edhe me qëndrime kontradiktore, që vërehen në rrafshet e ndryshme të veprimit shoqëror të shqiptarëve. Posaçërisht bie në sy një orientim i vlerave të barabarta njerëzore dhe liridashëse në rrafshin verbal dhe shumë autoritativ, agresiv dhe fare mos-përfillës në rrafshin praktik. Vlerat e mbështetura në reciprocitet dhe ekuivalencë, me të cilat do të mund të rregulloheshin marrëdhëniet ndërmjet njerëzve në mënyrë racionale nuk funksionojnë sa duhet, kurse vlerat e mbështetura në participim me të cilat rregullohen marrëdhëniet e individëve ndaj bashkësisë shoqërore, simboleve kolektive, veprimeve, aspiratave dhe qëllimeve të saj kanë rrudhur mjaft vetëdijen për vete ndër shqiptarët për shkak të identifikimit të pamjaftueshëm, ose edhe jo kreativ e submisiv me to.

Le të kujtohen në këtë rast piramidat⁹ që ilustrjnë:

A. Vetëdijen për vete të zhvilluar:	dhe	B. Vetëdijen për vete të shtypur:
1	1 = Ego	7
2	2 = familja	6
3	3 = profesioni	5
4	4 = klasa	4
5	5 = kombi	3
6	6 = raca	2
7	7 = njerëzimi	1

(Barierat midis sferave të veçanta janë më shumë të theksuara).

Për të pasur një përfytyrim më të qartë se si individi mund të realizohet dhe mund të asgjësohet nëpër sfera të ndryshme të jetës kolektive. Kur vetëdija për vete është e zhvilluar, Uni është në krye dhe të gjitha fushat e jetës kolektive i shërbejnë zhvillimit të tij e anasjelltas. Midis këtyre fushave, në aspektin funksional ekziston "një rrymim i lehtë" nga njëra sferë në tjetrën. Ndërkaq, kur vetëdija për veten është e shtypur, Uni është në fund dhe i humbur në ndonjërin nga sferat e jetës kolektive. Midis këtyre sferave ekzistojnë barriera të theksuara aq shumë, sa përjashtojnë praninë e njëra-tjetres¹⁰.

Dy qëllimet kryesore të njëkohësishme që sot ia kanë vënë vetes shqiptarët:

(a) ndërtimi i një shoqërie demokratike e pluraliste dhe (b) pavarësimi nga sundimi serb kërkojnë identifikimin veprues me dy tipe vlerash që mbështeten mbi baza e parime të ndryshme - me vlerat e reciprocitetit dhe të participimit. Pa një identifikim racional me të parat, më kot flasim për demokratizimin dhe pluralizmin dhe pa një identifikim të vërtetë me të dytat, më kot synohet pavarësia.

Bazat e ndryshme mbi të cilat mbështeten (rationale - vlerat e ndërsjella; emo-

cionale - vlerat participuese) dhe parimet e ndryshme sipas të cilave realizohen (reciprociteti - të parat dhe participimi - të dytat) lënë mundësi që me ngritjen e motivimit për njërin tip, të zbritet ose të zhduket fare motivimi për tipin tjetër të vlerave. Sidomos ekzistojnë mundësi të mëdha të manipulimit me vlerat participuese, të cilat shpesh shndërrohen në mjet të dobësimit të vetëdijes për vete e kundër lirive, kundër të drejtave dhe kundër interesave individuale. Me këtë nuk desha të them se vetëdija për veten nuk mund të zhvillohet përmes identifikimit me vlerat participuese, as dhe të pohoj se interesat individuale nuk mund të realizohen duke i realizuar interesat kolektive, por të theksoj me fjalë të tjera atë që Supeku e thoshte shprehimisht : "Procesi i ekspansionit të ndjenjave sociale mund të jetë shkak si i dobësimit, ashtu edhe i forcimit të vetëdijes për vete të individit"¹.

Ngritja e motivimit për vlera participuese është kusht i domosdoshëm për realizimin e qëllimeve që ia kanë vënë vetes shqiptarët. Pa një identifikim të vërtetë me interesat e vërteta (të mundshme) të popullit më kot flasim për realizimin e tyre. Si janë përkufizuar "interesat e vërteta" të popullit mund të shihet nga programet politike, nga hulumtimi i opinionit publik dhe veçmas nga mendimet e grupeve shoqërore dhe individëve që janë me ndikim të madh në një bashkësi të caktuar.

Në vend të përfundimit po përsëris atë që thashë në fillim të këtij shkrimi : realizimi i qëllimeve që ia kanë vënë shqiptarët vetes - ndërtimi i shoqërisë demokratike e pluraliste dhe pavarësisht nga sundimi serb kërkon një marrëdhënie shumë më reflektive e dalluese ndaj traditës e trashëgimisë kulturore; kërkon rikrijimin e simboleve të identitetit kolektiv, identifikimin e vërtetë me vlerat që përcaktojnë veprimet për realizimin e interesave të veçanta e të përbashkëta; përbrendësimin e kulturës civile; orientimin nga normat universale dhe zgjerimin e vetëdijes për vete. Me fjalë të tjera, bota jetësore duhet të bëhet shumë më racionale në mënyrë që të bëhet racional e efikas sistemi shoqëror i ngulitur në të. A jemi në gjendje ta bëjmë këtë punë ?!

1 G.Devereux, *Komplementarisitcka etnopsihoanaliza*, Zagreb, 1990, f.300 - 344.

2 F.Neumann, *Frika dhe politika*, në: "Thema", nr.10-1988, f.125-155.

3 Khs.F.Fanoni, *Të mallkuarët e botës*, Prishtinë, 1984, f.200-204.

4 G.Devereux, *vep. e përm.*, f.341.

5 Më gjerësisht në : G.Bobi, *Eveil des ethnies et des regions; le cas du Kosovo*, kumtesë e paraqitur në simpoziumin mbi temën "Le droits des citoyens face au droits des peuples", organizuar nga ICE në Ecole Normale Supérieure, Paris, më 12 dhjetor 1992.

6 Rrjedhimisht nga kjo, që nga viti 1981 e deri më tash, u vranë nga policia qindra demonstrues paqësorë shqiptarë (dhjetëra sish ishin fëmijë), shumica u qëlluan pas shpine në ikje e sipër; u vranë shumë më tepër shqiptarë në APJ; pjesa dërrmuese e popullatës u rrah, u keqtrajtua nga policia dhe ushtria; u shpërndanë me dhunë parlamenti dhe qeveria e Kosovës; shqiptarët nxirren nga administrata shtetërore, gjyqet e policia; drejtuesit e ekonomisë dhe të institucioneve të ndryshme në të gjitha nivelet zëvendësohen me serbë e me malazezë pa i marrë parasysh kualifikimet

përkatëse për vendet e tilla të punës; pjesa dërrmuese e mjekëve dhe e personelit mjekësor shqiptar dëbohen nga puna; mbyllen shkollat dhe Universiteti në gjuhën shqipe; për shkak të përkatësisë etnike afro 150 mijë shqiptarë dëbohen nga vendet e tyre të punës; serbët e malazezët armatosen frontalisht; nga presionet e llojllojshme rreth 500 mijë shqiptarë braktisin shtëpitë e tyre dhe kërkojnë strehim në shtete të ndryshme të Evropës dhe jashtë saj. (Të dhënat mbështeten kryesisht në burimet e KMDLNJ dhe BSP të Kosovës).

7 Në disa fshatra të Rrafshit të Dukagjinit kam pasur rastint të shoh gra me shami e vasha me fjongo ngjyrë hiri. Kur e pyeta një vendës se pse nuk i kanë vënë të zeza ato, m'u përgjigj : "Për t'u dalluar nga serbet, ato mbajnë zi!"

8 Krahaso parathënien e Sartrit në : *Fanoni, Të mallkuarit e botës*, Prishtinë, 1984, f.5-27.

9 Khs. Grup autorësh, *Vrijednosti i drustveni sistem*, Zagreb, 1977, f.299; R.Supek, *Zanat sociologa*, Zagreb, 1983, f.256.

10 *Po aty*, f.229.

11 R.Supek, *vep. e përm.*, f.255 e 256.

